

TARDOS RÓBERT¹

FORTÉLYOS FÉLELMEK
NEGATÍV VISZONYLATOK SZOCIOKULTURÁLIS ÉS IDEOLÓGIAI BEÁGYAZOTTSÁGA

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2016.2.61

ABSZTRAKT

Az elmúlt évek a migrációs problematika ugrásszerű felívelését hozták mind a hazai, mind a nemzetközi nyilvánosság színterén. Az új jelenségek a mélyebben meghúzódó attitűdök kutatására és különböző vonatkozásokban végbement átrendeződéseik újragondolására készítetnek. A jelen tanulmány az MTA-ELTE Peripato Kutatócsoport 2014 tavaszi felvételén alapul, amely a bevándorlásról és a külföldiekkel kapcsolatos attitűdökről, sztereotípiákról is tartalmazott egy kérdésmodult. Bár a terepmunka még a menekültválság nagyobb hullámai előtt zajlott, e modul és további kérdésblokkok a közgondolkodás átfogóbb szemléleti mintáinak elemzését is lehetővé teszik. A megállapítások az outgroup- és ingroup-fókuszok külön szindrómáinak érvényesülését támasztják alá; ez a kétirányú megközelítés nem magától értetődő a negatív és pozitív viszonyulások többnyire reciprok működését feltételező irodalomban. A két dimenzió alapján továbbá egy négyelemű tipológia rajzolódik ki, amely a befogadás/kirekesztés szempontjából két ideológiailag koherensnek tekinthető, és két ilyen szempontból „eklektikus” (az általános bizalom vagy ressentiment másfajta köznapi logikáihoz kapcsolódó), összességében nagyobb létszámú típust foglal magába. Az elemzések a szociodemográfiai és a kulturális-ideológiai mozzanatok részben eltérő magyarázó együtteseit vázolják az attitűdök ingroup- és outgroup-tengelyeit, másrészt a szemléleti logika koherens és „rendhagyó” szegmenseit tekintve; a regionális-kontextuális tényezők, a gazdasági erőforrások szintje és dinamikája, valamint az ideológiai-politikai tengelyek egyaránt a meghatározó befolyások közt szerepelnek. A migrációs attitűdök közgondolkodásbeli helyéről a képet végül egy olyan (szemantikai hálózatra épülő bipartit) networkrajzolat egészíti ki, amelynek alapelemeit a csoportközi attitűdök vizsgált metszetei, illetve három (bal/jobb, liberális/konzervatív, mérsékelt/radikális) ideológiai-politikai dimenzió kölcsönös összefüggései alkotják.

Kulcsszavak: csoportközi attitűdök, outgroup/ingroup fókusz, menekültválság, negatív viszonylatok, bipartit network

¹ MTA – ELTE Peripato Kutatócsoport

CUNNING FEARS

THE SOCIOCULTURAL AND IDEOLOGICAL EMBEDDEDNESS OF NEGATIVE INTERGROUP ATTITUDES

ABSTRACT

The recent years have witnessed a rapid surge in the problem of migration on the public agenda in Hungary and on a larger international plane as well. Research is prompted to go into deeper layers of attitudes and rethink their rearrangements in various respects. The paper is based on a survey from the Spring of 2014 by the MTA – ELTE Peripato Research Group containing a module on immigration and attitudes, as well as stereotypes toward foreigners. Though the field work took place prior to the larger waves of refugee crisis, the module and a further array of questionnaire blocks on various public issues enables a comprehensive look into the respective patterns of thinking. The findings confirm the assumption of separate syndromes of outgroup- and ingroup foci; a dual scheme not quite ubiquitous in the literature given the general conception of the (negative/positive) reciprocity of outgroup- and ingroup ties. A fourfold typology is furthermore added to these two dimensions resulting in two congruent types in terms of inclusion/exclusion on the ideological poles and two, more sizable ones incoherent in the sense of a theoretical constraint, following other types of everyday logics on their own (related to general confidence or resentment). Analyses display partially different sets of socio-demographic and cultural-ideological backgrounds regarding the ingroup and outgroup axes of attitudes and the ideologically coherent and incongruous sub-populations, with regional-contextual characteristics, levels and dynamics of economic resources and ideological-political axes figuring among key influences. A two-mode network approach based on a semantic web with nodes of intergroup attitudes on the one hand, and poles of three (left/right, liberal/conservative, moderate/radical) ideological dimensions on the other, adds to the picture with special regard to the place of migration attitudes in the landscape of public thought.

Keywords: intergroup attitudes; outgroup/ingroup focus; refugee crisis; negative ties; two-mode network.

FORTÉLYOS FÉLELMEK

NEGATÍV VISZONYLATOK SZOCIOKULTURÁLIS ÉS IDEOLÓGIAI BEÁGYAZOTTSÁGA

1. A PROBLÉMA, TÁGABB AKTUALITÁSOKKAL

E tanulmány kidolgozására óhatatlanul rányomták bélyegüket azok a menet közbeni események – menekültválság és az Európába özönlő milliónyi népesség, a terrorakciók világszerte gyűrűző hullámai –, amelyeket, s nem utolsósorban a közvéleményre való hatásait a téma kapcsán, egyszerűen nem lehet mellőzni. Az alapul szolgáló empirikus eredmények 2014-ből valók, s ez a körülmény kétségkívül mérsékli a relevanciájukat. Ugyanakkor bizonyos előnnyel is jár: inkább engedi látni a gondolkodási struktúrák tartósabb beágyazottságait. Bár az aktuális reakciók gyakran pánikhatás nyomán és a politikai vonzalmak következtében formálódnak, a megelőző időszakból származó adatok lehetővé teszik, hogy a közgondolkodás látens elemeit, „népérzési” komponenseit² ezektől a tényezőktől mentesebben vegyük szemügyre.

Az aktuális véleményekben a változások ütemét jól szemléltetik a témakörben az elmúlt időszakban gyakoribbá vált közvélemény-kutatások. Ezek mindenképp árnyaltabb képet adnak, mint a napi publicisztika nem ritka fekete-fehér beállítása. A Tárki jelenleg is folyó kutatássorozatának első eredményei (2015) még a jelzett események után is a közgondolkodás csekély átrendeződésére utaltak. Az ott alkalmazott hármas tipológia³ alapján a „xenofóbok” aránya nem emelkedett tovább a 2015 első feléhez képest, ha az elmúlt jó két évtizedben megfigyelt legmagasabb szintek táján alakult is. Sőt, ez az arány a témában beindult közéleti viták, a civil szerveződések menekültügyi akciói nyomán valamelyest még csökkent is. Hasonló tendenciák voltak megfigyelhetők a nemzetközi összehasonló kutatások eredményeiben is. A visegrádi országokban a CEORG (illetve a hazai felvételt illetően szintén a Tárki) égisze alatt végzett 2015. októberi kutatás az aktuális fejlemények nyomán e szűkebb régióban bizonyos kiegyenlítődésről tanúskodott (a háborús övezetektől érkező menekültekkel szemben ezen belül a cseh és a szlovák közhangulat mutatkozott a legelutasítóbbnak). A DEREK kutatássorozat⁴ elmúlt másfél évtizedből való eredményei a régiót az idegenekkel szembeni toleranciában a nemzetközi mezőny alsó mezőnyéhez kapcsolják. A hazai közgondolkodás megosztottságáról és ellentmondásos belső szerveződéséről adott képet a Publicus 2015. szeptemberi felvétele (a tetőző civil aktivitáshoz és a menekülő útvonalak ideiglenes megnyitásához közeli dátummal).⁵ Míg a felvétel során leggyakrabban választott kijelentések közül

2 E fogalmi megkülönböztetésekről lásd Angelusz 1983.

3 A kutatássorozat a xenofóbok (idegenellenesek) és az idegenbarátok csoportjai mellett egy harmadik, a kettő között elhelyezkedő mérleget is megkülönböztet. Simonovits (2014) ismerteti a Tárki felvételeiben több mint két évtizede alkalmazott kérdést (a menedékkérők feltétlen vagy szelektív befogadására, illetve feltétlen elutasítására vonatkozóan), amelyre e hármas tipológia épült.

4 Lásd a fentieket Tárki–CEORG 2015, illetve Juhász et al. 2014.

5 Lásd Publicus Research 2015.

csaknem mindenki (87%) volt azon a véleményen volt, hogy Európa nem fog tudni megbirkózni a menekültek áradatával, kétharmadnyian voltak azok is, akik úgy vélekedtek, hogy a menekülteken segítenünk kell, és 52%-os többségben azok, akik humánusabb bánásmódot igényeltek velük kapcsolatban. A kerítésügyben az eszköz hatékonyságával kapcsolatos szkeptikus többségi álláspont még erősödött is nyárról az ősz elejére.⁶

Szembetűnő a fentiek és a Medián év végi eredményei közti kontraszt.⁷ Míg a kerítés kérdésében már az intézet kora őszi felvétele is a kormányálláspont támogatottságát jelezte, ez közel 20%-ot növekedve túlnyomó (87%-os) többséggé vált november végére. Az uniós kvótajavaslat korábbi enyhe többségi elfogadottsága is a teljes ellentétére változott. A vizsgálat a népeség valamennyi politikai szegmensében hasonló elmozdulásokra hívta fel a figyelmet – a pártpreferenciáktól nem teljesen függetlenül. Az időtényező hangsúlyos szerepére utal,⁸ hogy míg a tavaszi plakátkampány, kormányzati propaganda hatása a nyári-kora őszi eredmények alapján még nem mutatkozott kifejezetten átütőnek, az alig két héttel a párizsi terrordráma után lezajlott felvétel már a hazai közvélemény jelentős áthangolódását regisztrálta.⁹

Röviden érdemes megemlíteni a nemzetközi tapasztalatokat, esetenként párhuzamos tendenciákat is. Az Eurobarometer 2015. szeptemberi felvétele¹⁰ (még az említett párizsi események előtt) arról adott számot, hogy 2013-hoz képest a problématerületek, kihívások rangsorában messze a bevándorlás és a terrorizmus vitte a prímet, felfelé mozdulva. Jelentősebb különbségek mutatkoztak az Unión belüli munkaerőmozgásnak, esetleges áttelepüléseknek egy-egy ország gazdasági és kulturális életére való befolyását illetően. Az új tagországok válaszadói ezen belül jóval több fenntartást fogalmaztak meg főként a munkaerőpiacot, a gazdasági kihatásokat tekintve (a magyar adatok ez utóbbi mezőnybe tagozódnak be, míg egy említett felvételhez hasonlóan e téren is a cseh és szlovák véleményekben fejeződött ki a legtöbb averzió).

A 2016-os elnökválasztási kampánnyal és az előválasztásokkal felfutó amerikai kutatások is a közgondolkodás hangsúlyváltásait tükrözik. A *Quinnipiac University Poll* (2015. decemberi) felvétele az aktuális problémák rangsorát illetően a demokrata és a republikánus szavazók közötti szokatlan méretű eltérésekről számolt be. Míg az előbbieknél a munkanélküliség, az utóbbiaknál a terrorizmus témája vezette a problémalistát.¹¹ Noha a terrorizmus világhulláma San Bernardinóval az amerikai terepen is látványosan megjelent, közvetlen és gyökeresen eltérő kihatása aligha lehetett a különböző pártállású szavazókra nézve; a szemléleti platformok különbségei, esetleg az egyes pártkampányok, központi szereplők iránti érdeklődés eltérő foka is szerepet játszhat az

6 A vélekedések ambivalenciáira, nyilvános normák és a vélt személyes felelősség szerepére utal ugyanakkor, hogy abban a másik kérdésben, amely egy elképzelt helyzetben arról érdeklődött, hogy a kérdezett személy szerint szintén megépítette volna a kerítést, az elutasító álláspont szintén többségben volt, azonban ez az 51%-os válaszarány már néhány százalékkal alacsonyabb volt, mint két hónappal korábban.

7 Lásd Hann–Róna 2015.

8 Nem kizárt, hogy az időtényező kétségtelen szerepe mellett egyes felvételek általános tematikája és kérdésblokkjainak eltérő kontextusa is hatással lehetett az eredmények közti különbségekre.

9 És a kronológiai hűség kedvéért, közvetlenül a jelen átdolgozott kézirat leadása előtt jelent meg az a sajtóközlemény, amely a Tárki kutatássorozatának újabb publikációja alapján 2016 elején az idegenellenesség minden korábinál nagyobb mértékéről adott hírt.

10 Eurobarometer 84.

11 Sőt e 30%-os arányhoz csatlakozott a bevándorlás témájának 11%-os részesedése; a demokrata szavazóknál ugyanezek mindössze 10, illetve 3%.

észlelt problémamarangsorok e szokatlan mértékű differenciáiban.¹²

A nemzetközi kutatási tapasztalatok arra hívják fel a figyelmet, hogy bizonyos veszélyforrások korábbinál drasztikusabb megjelenése, a mindennapok biztonságának észlelt megingása nyomán a közhangulat élesen változhat. A szóban forgó vélemények ellentmondásos és törekeny, sok tekintetben szituatív jellege nem jelenti, hogy adott szituációkban e vélekedések, vagy akár csak a közvéleményről alkotott kép, az azzal kapcsolatos várakozások ne nyomhatnak rá jelentősen a bélyegüket a nyilvánosság egy-egy terepén a látásviszonyok aktuális alakulására.

A jelen tanulmány az idegenekkel, kisebbségekkel, a külső és a saját csoportokkal kapcsolatos gondolkodási sémák vizsgálatára tesz kísérletet. Elsőként e beállítódások szerveződésének kérdésével, egy vagy inkább több látens dimenzió érvényesülésével foglalkozik. Majd ezeknek az elemzéseknek az alapján egy olyan tipológiai modellt vázol fel, mely egyrészt a külső és belső fókusz önálló szerepét emeli ki, másrészt lehetőséget nyújt a befogadás/kirekesztés szempontjából vett ideológiai koherencia eltérő fokával jellemezhető, ilyen szempontból kongruens vagy „eklektikus” (az előbbihez képest másfajta szemléleti logikákat követő) népszerűségi szegmensek megkülönböztetésére. A vizsgálódás további tárgya a beállítódások egyes dimenzióinak és típusainak szociokulturális beágyazottsága, külön figyelemmel az attitűdváltozások és szemléleti szegmensek szerinti eltérésekre. Végül egy szemantikai csomópontokra épülő kapcsolathálózati rajzolat egészíti ki a vizsgált viszonyulásokat, köztük a migrációs attitűdök közgondolkodásbeli elhelyezkedéséről alkotott képet. A tanulmány ezekre a csomópontokra épül a konceptuális kiindulópontok felvázolásától (2. rész) az egyes változók mérésén és a felhasznált módszerek ismertetésén keresztül (3. rész) az eredmények bemutatásáig (4. rész) és a nyitott kérdésekre, további irányokra is kitekintő összefoglalásig (5. rész).

2. KONCEPTUÁLIS KIINDULÓPONTOK

Peter Blau (1994) minden elődjénél hangsúlyosabban kísérlete meg a csoportközi interakciók alakulását tisztán strukturális tényezőkkel magyarázni (mint például csoportméret, homogén vagy heterogén eloszlás, bizonyos tulajdonságok, pozíciók együtt járása vagy szétválása). A kontaktusok esélyével, a (sokdimenziós) társadalmi térben elfoglalt helyek közelségével valóban meghatározó mozzanatokat ragadott meg. Némiképp más tartalmi implikációkkal járt volna ugyanakkor a távoli pozíciók redukált kapcsolódási valószínűségéből való – ugyanúgy lehetséges – kiindulás. Empirikus vizsgálódásainak eredményei Blaut később egy olyan „szegregációs klauzula” beiktatására vezették, amely a fenti típusú strukturális hatások érvényét a csoportközi mozgásokat konszenzusosan nem akadályozó (vagy másként, nem előítéletes) közegekre korlátozta. Míg az elméleti építmény ezzel realiztikusabbá vált, a szóban forgó kulturális vonatkozások feltárása már más megközelítésekre maradt.

A társadalmi távolságok egyik úttörő kutatója, Bogardus (1926) a korabeli viszonyok közt alighanem világosabban érzékelhetően fogalmazott úgy, hogy a csoportok közti távolságtartás funkciója nem utolsó sorban a

¹² Sőt e mozzanatoknak a republikánus táboron belüli kitüntetett szerepe mutatkozik meg abban, hogy míg e szavazói szegmensen belül az aktuálisan élővas Donald Trump választása főként a terrorizmus kiemelt említésével jár együtt, addig a munkanélküliség problémáját hangsúlyozók inkább más jelölteket részesítenek előnyben. A választói viselkedés amerikai polarizációjának lényeges – politikai, pártjellegű – elemeire világít rá Hetherington (2009), és sok tekintetben ezekre a megállapításokra is támaszkodva aktuálisabban a Vox/Morning Consult projekt (Taub 2016).

„kivívott” társadalmi státus fenntartása, értékvesztéstől való megőrzése. A kapcsolathálózati és társadalmi tőke irodalmának (részben már Blau utáni) fejleményei például egyes kontaktusok s a velük kapcsolatos társadalmi miliók presztízsét, az ázsiójukkal kapcsolatos státusszignálokat tették vizsgálat tárgyává.¹³ A networkkutatások egy, a társadalmi homofília különböző dimenzióit új típusú eszközökkel megközelítő vonulata (például McPherson et al. 2014) további elemekkel egészítette ki a faji-etnikai tényezőnek a csoportközi kapcsolatok – illetve kapcsolathiányok – terén már Blau és Schwartz (1984) által kimutatott, majd Marsden (1988) kapcsolathálózati eszközökkel is megerősített vezető szerepét Amerikában.

A szociálpszichológiai kiindulású attitűdkutatások számára általában kulcskérdés a vélekedések minél egyszerűbb (lehetőleg egy dimenziós) és minél magasabb mérési szintű (lehetőleg lineárisan megragadható) leképezése. A komparatív metodológia (különböző közegekre, eltérő kulturális környezetekre vonatkoztatott) strukturális ekvivalencia igénye sok tekintetben hasonló gyökerekről fakad.¹⁴ Például a szélsőjobboldali attitűdökre irányuló mérések metodológiája, részben deduktív jellege annyiban is igazodik ezekhez a metodológiai kiindulópontokhoz, mivel egy meghatározott népességszegmens meghatározott tulajdonságokkal való körülírása bizonyos fokig eleve garantálja a belső koherenciát, az egyes elemek közti empirikus összefüggések magas szintjét. Más a helyzet, ha az előbbihez képest szélesebb népességszegmensek gondolkodásmódjára, s azok – bizonyos elméleti vagy ideológiai kiindulópontok szerint – nem feltétlenül koherens jellemzőire irányul a vizsgálat. Az attitűdkutatások terén fontos fordulat volt, amikor Cacioppo és munkatársai (1997) arra a következtetésre jutottak, hogy bizonyos tárgyak pozitív és negatív vonatkozásai nem egy adott skála végpontjaként, inkább két különböző skála elemeiként ragadhatók meg; s hogy következményeit tekintve a negatív vonatkozás többnyire hangsúlyosabb szerepet játszik ezen belül. Haidt és munkatársai (2009) újabb kutatásai a bal és jobb (vagy liberális és konzervatív) bináris szembenállás viszonylagosságára hívták fel a figyelmet, s bizonyos fokig ezekkel az eredményekkel csengenek egybe a kapcsolathálózati megközelítésre is építő Baldassarri–Goldberg (2014), illetve DiMaggio–Goldberg (2015) tanulmányokban körvonalazott tipológiai elképzelések az ideológiai mintázatok szerveződésének különböző népességszegmensekben eltérő logikáiról.

Bár a vizsgálódásunk tárgyához közelebb eső területen, az előítéletek kérdéskörében is megfogalmazódtak azok a felismerések, amelyek az ingroup- és outgroup attitűdök reciprok jellegének szükségszerűségét kétségbe vonták, ezek azonban nem bizonyultak a kutatói gyakorlatot tekintve igazán átütő erejűnek. Az e felfogást hangsúlyosan képviselő Brewer (1999) Allport (1954) klasszikus munkájának arra a szövegére hivatkozik egyik fő irodalmi támpontjaként, amely a két vonatkozásban ellentett beállítódások feltételezését domináns áramlatként konstatálta – és az előzményhez képest közel fél évszázad múlva továbbra is a kutatások hasonló szemléleti jellegzetességéről számolhatott be. Bár Hetherington és kutatótársai (2014) már említett vizsgálatsorozatának polarizációs hangsúlya maga is a reciprok megközelítéshez szolgálhatott adalékokkal, az etnikai szubkultúrák szerepét kiemelő elemzések az autoriter beállítódások szerveződésének a kisebbségi csoportokban a többségi „normál” mechanizmusoktól eltérő jellegére hívták fel a figyelmet.

¹³ Így Podolny (2004).

¹⁴ A strukturális ekvivalencia elvének különböző fajta invariancia kritériumairól (az inglehart-i megközelítés kritikai kontextusában) lásd Lakatos 2015.

Elemzésünk – alapvetően exploratív fókusz mellett – több olyan elméleti implikációtól sem mentes elemet tartalmaz, amelyek a jelzett szakirodalmi kezdeményezéseket egészítik ki, gondolják tovább bizonyos pontokon. 1. Annak tételezése, hogy az outgroup- és ingroup-fókusz szemléleti orientációi nem egymás közvetlen reciprokjai, egymástól bizonyos fokig eltérő komponenseken alapulnak, és részben különböző szociokulturális mintázatokba is ágyazódnak. 2. Míg az ingroup-mozzanat szimbolikus közösség és hagyomány eleme az értékvonatkozások, szemléleti orientációk jelentősebb szerepét feltételezi, addig az outgroup-mozzanat esetében a munkaerő-piaci versenyhelyzet, a globalizációval kapcsolatos fenyegetettség-érzések, az „idegenség” megjelenésének a mindennapi élethelyzetre, életmódra való kihatásai jöhetnek inkább szóba az ezekkel kapcsolatos érdekvonatkozásokkal, személyes vagy csoportszintű szociodemográfiai befolyásokkal együtt. 3. Továbbmenve, míg Converse (1964) és mások nyomán hosszú időn keresztül a koherens szemléleti szerveződések álltak az elméleti érdeklődés előtérében – az azoktól való eltérést inkább csak a tájékozottság hiányának tulajdonítva –, az elemzésünk által előnyben részesített megközelítés szerint az ideológiai értelemben inkoherens szerveződések legalább annyira tipikusak lehetnek. 4. Az előbbiekkal részben összefüggő módon, az ideológiai-politikai befolyások közül nem csupán a bal-jobb, hanem a – köznapi szemléleti jellemzőkhöz közelebbi – liberális-konzervatív és mérsékelt-radikális dimenziók is jelentős szerepet játszhatnak. 5. Amikor az outgroup- és ingroup-alapelemek és az ideológiai-politikai pólusok közti szemantikai jellegű network-kapcsolódásokat vizsgáljuk, egy bináris ellentétekre épülő, világos körvonalú szerveződés helyett szintén egy több pólus szerint szerveződő, kevésbé sematikus mintázatot feltételezünk. E kérdésfeltevések, ha nem is feltétlenül előzmény nélküliek, a hazai, sőt a nemzetközi irodalomban sem széles körben elterjedtek és magától értetődőek, de az utóbbiakban említett kapcsolathálózati elemzési irányok újszerű megközelítéseket is magukba foglalnak.¹⁵

Aktuális hozadékként mindenekelőtt a migrációs témakörnek a csoportközi beállítódások tágabb rendszerében való elhelyezkedését jelölhetjük meg (amely kérdéshez a fentiekben jelettek közül elsősorban az 1., illetve a szintetikusabb megközelítések után a kiinduló elemekhez ismét visszatérő 5. pont járulhat hozzá). Nem kevésbé jelentős célpont azoknak az *élethelyzeteknek*, *neuralgikus közegeknek* a körvonalazása, amelyekhez a fókuszban lévő negatív viszonyulások gyökerei, *ressentiment motívumok kiváltói* kapcsolódhatnak (e kérdésekhez a 2, 3. és 4. pontokban foglaltak adhatnak támpontokat). És érdeklődésre tarthat számot a kérdéskörnek az ideológiai-politikai erőtér hazai kontúrjain belüli elhelyezkedése (ehhez a fentekből főként a 3., 4. és 5. pont szolgálhat adalékkal). Kétségtől nem kevés kérdéstről van szó, és nincs is garancia mindent kimerítő válaszokra. De ha a felmerülő problémák komplexitását tekintjük, sokkal kevesebbel nem is úszhatjuk meg, amennyiben valamennyire is árnyalt képet szeretnénk kapni. Az elmúlt pár évben a szélesebb színtéren is előtérbe került új jelenségek, közgondolkodásbeli és ideológiai-politikai átrendeződések értelmezéséhez, bizonyos kérdések újragondolásához a nemzetközi tudományosság is csak az első lépéseket tette meg – sok tekintetben még az adekvát kérdések megtalálása a feladat.

¹⁵ A viszonyulási fókuszok vizsgálatának egy általánosabb szociológiai értelmezési kereteket is magába foglaló sémavázlatát a Függelék 1. ábrája tartalmazza.

3. MÓDSZEREK, DIMENZIÓK, MÉRÉS

Mikor a témakör kutatásában a kulturális mozzanatok, szemléleti sémák megkerülhetetlen szerepe felé közelítünk, nem árt az e téren is jelen levő megismerési korlátokkal kezdeni. Komoly hasznunkra lehetnek itt olyan klasszikus kutatások is, mint a múlt század harmincas éveiből LaPiere (1934) az attitűdöket és a tényleges cselekvést szembeállító – a felépítését tekintve ma is egész korszerűen ható hibrid (kísérleti plusz survey) módszertanon alapuló – vizsgálata. A vizsgálat kapcsán fontos kritikai észrevételek is elhangoztak. Miller és munkatársai (2000) a privát és nyilvános vélemények közti eltérések mindennapos jelenségére világítottak rá. A szintén klasszikus Katz–Allport (1931) kutatás volt a hivatkozási alap arra a tapasztalatra is, hogy bizonyos szituációkban a csoporttársak feltételezett véleménye – s gyakran az erről alkotott téves kép – lehet a meghatározó. Az észrevételek a többnyire hallgatólagos köznapi norma, a rutin interakciók, új kontaktusok során a találkozási partnernek megelőlegezett bizalom működésképe is felhívták a figyelmet.

Jóllehet zömüket aktuális közhangulati fókusz jellemzi, a menekültválság kérdéskörében az előljáróban hivatkozott hazai közvélemény-kutatások némelyike a szerkezeti összefüggések mélyebb vonatkozásait illetően is szolgál adalékokkal. A Tárki már érintett hármastipológiájának valamennyi eleme figyelmet érdemel.¹⁶ Már maga a xenofóbia fogalma is rejt magában komplikációkat. Bár a xenofília pozitív érzelmi töltésével szemben a xenofóbia oldalán negatív viszonyulás áll, a szeretet egyik végpontjával szemben a másik oldalon – noha az idegengyűlölet gyakori publicisztikai, de köznapi szóhasználata is így sugallja – gyűlöletről közvetlenül már nem annyira, inkább félelemről, idegenkedésről beszélhetünk. Ha az előbbi többnyire előfeltételezi is az utóbbit, a negatív érzelmek intenzitásának fokozati különbsége nem mellékes. A jelen vizsgálódáshoz is fontos szempontokat adnak azok az elméleti előzmények, amelyek a kérdéskörben a félelem elemére s a mindennapi biztonságérzet hiányának szerepére hívják fel a figyelmet.¹⁷ Végül a tipológia harmadik, formailag közbülső kategóriájánál, az ún. „mérlegelőknél” is érdemes megállnunk. Ha el is tekintünk attól a gyakori interjúszituációs tapasztalattól, hogy a határozott választás elutasítását egyszerűen egy adott tárggyal kapcsolatos tájékozottság hiánya, egyfajta „passzolás” motiválja,¹⁸ a szóban forgó típus jelenléte nem pusztán a dolgról való gondolkodás meglétét, hanem esetleg egy, a meglévő – ideológiailag koherens, vagy esetleg csak a sztereotip megformáltság értelmében rendezett – kognitív sémáktól különböző „alternatív gondolkodás” megjelenését jelezheti. Ahogy korábban szó esett róla, a „nem kongruens” szemléleti válfajok felmutatása az elmúlt időben kulturális irányok felé fordult kapcsolathálózati, de a komplexebb kezelésmódok irányában tájékozódó szociálpszichológiai megközelítéseknek is figyelemre méltó új mozzanata.

16 Ezek első tagja a jelen vizsgálódás keretei közt kiemelt kapcsolathálózati megközelítés szempontjából annál érdekesebb, mivel közvetlen tartalmi szálak is fűzik a kapcsolathálózati irodalom – az utóbbi időben előtérbe került – előzőleg említett homofília/heterofília fogalom-párhoz (lásd McPherson et al. 2001).

17 Az idegen fogalmával foglalkozó szociológiai, filozófiai irodalom nem utolsó sorban a jellegbeli eltérés köznapi percepcióját és a vele kapcsolatos reflexszerű válaszokat teszi vizsgálat tárgyává. Simmel (1908) az (eredetileg többnyire kereskedelmi tevékenységet folytató) jövevények hiányzó helyhez kötöttségét, s e (részben társadalmi-kulturális) kötetlenségnek a törzsökös népesség számára zavaró voltát emeli ki. Vajda (2015) értelmezésében a közösségbeli azonosság, egyneműség a köznapi identitás olyan horgonya, amelyhez képest az idegenséggel járó szokatlanság, meglepő jelleg a biztonságérzet elvesztésének, a félelemnek, esetleg további frusztrációnak a forrása.

18 Simonovits (ibid) is utal a kérdéssel, illetve a szóban forgó típusal kapcsolatban felmerült módszertani megfontolásokra.

A Tárki vizsgálatnak már a Political Capital/DEREX kutatássorozattal összefüggő elméletileg érdekes mozzanata a „jóléti sovinizmus” terminus hazai bevezetése és a bevándorlóktól, illetve a megjelenésük következményeitől való félelem mérésében történő alkalmazása. Főként a skandináv országokban néhány évtizede megjelent (radikális, populista) „új-jobboldali” pártok szavazóközönségét mozgatta sok esetben a korábban megszerzett jóléti vívmányok megosztásától, esetleg elvesztésétől való aggodalom. Felmerül, hogy a mi esetünkben ezek az aggodalmak jelentős részben még egy alacsonyabb egzisztenciális szinthez tapadnak.¹⁹ Vélhetően az Európában megfigyelt regionális szétválások is legalább részben ezen a tájon eredeztethetők. Ahogy az itt alkalmazott konceptuális keret egy fontos eleme a szükségletek Maslow (1943) által tétélezett hierarchikus rendeződése, úgy feltételezhető, hogy azokban a közegekben, ahol az egzisztenciális alapok, alapvető biztonságigények kielégítése eleve ingatagabbak, ott az ezek – valóságos vagy vélt – veszélyeztetettségének aggodalmi is intenzívebben jelentkeznek.

A DEREK-mérések által megkülönböztetett négy analitikus komponens némelyike a jelen kutatási hangsúlyoktól sem áll távol. Így a „félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus” szindróma sok tekintetben rokon az általunk is kiemelt jelenségekkel, de az „előítéletesség, jóléti sovinizmus” komponens is – a fent kifejtettek ellenére. S míg az előbbi nézet-együttes egyértelműen negatív vonatkozású, az utóbbi – egyértelműen pejoratív tartalma ellenére – legalábbis formálisan (a saját csoport értékelését tekintve) egy pozitív elemet is tartalmaz. E megkülönböztetés fontos szempont lesz a következő elemzéseinkben.

Az érdekmotívumok által diktált távolságtartást – részben ezekre épülve – ideologikus megkülönböztetések, orientációs sémák, sztereotípiák, előítéletek jókora halmaza tetézheti, amelyek a csoportközi viszonyok alakulása szempontjából kutatásra érdemesek. Az MTA–ELTE Peripato Összehasonlító Társadalomdinamika Kutatócsoport *Válság és Innováció* projektjének 2014 tavaszi személyes megkeresésen alapuló 1000 fős országos felvétele²⁰ körében egy jelentősebb modul irányult idevágó témákra. A kérdőív az Athéni Egyetem Szociológiai Intézete által kidolgozott kérdésblokkot adaptálva többek közt migrációs vonatkozású, a bevándorlással kapcsolatos kérdéseket is tartalmazott. Két éve mindez absztraktabb jelleggel merült fel, mint a majdani eseménysorozat fényében. Viszont – ahogy szó esett róla – bizonyos alapattitűdök, mélyebben fekvő gondolkodási sémák még tisztábban jelenhettek meg, mint aztán később aktuális érzelmek és politikai befolyások által formálódtak.

A mélyebb beágyazottságok vizsgálatát a modulban a migrációs vonatkozás mellett szereplő további kérdéskörök is segítik. Így bizonyos etnikai csoportok iránti előítéletek, meghatározott nemzetekkel, népekkel kapcsolatos sztereotípiák (a klasszikus Buchanan–Cantril 1953 megközelítésre építve), a pluralizmus ignorancia elgondolásnak az Angelusz Róbert által meghatározott kisebbségi vonatkozásokra adaptált változata²¹ és a

19 A tanulmány empirikus kifejtésében esik majd szó a materialista/posztmaterialista érzékenység vizsgálatában az előbbi póluson az „egzisztenciális” és a „státus-materialista” válfajok szétválásáról.

20 Az országos reprezentatív jellegű személyes survey a jelen elemzésekben is felhasznált témakörök mellett a formális és informális politikai és civil részvétel, a médiafogyasztás és személyes kommunikáció, a kapcsolathálózati erőforrások és társas miliók különböző témaköreit fogta át. A minta szociodemográfiai összetételéről, s a jelen elemzésekben alkalmazott változók alapjellemzőiről a Függelék 1. táblázata ad együttes áttekintést.

21 Angelusz (1996) a pluralizmus ignorancia tükörpercepció és ettől eltérő változatait különbözteti meg; a jelen alkalmazás a személyeshez képest felülbecsült többségi elutasítás utóbbi verziójához kapcsolódik, az adott tematikai összefüggésben a politikai korrektségnek megfelelő, illetve mellőző álláspontok értelmében.

tradicionális-autoriter (illetve ellentett) beállítódások egy néhány tételes együttese. Az orientációk, általánosabb szemléleti beállítódások olyan vonatkozásai is rendelkezésre állnak a felvétel moduljai közül, mint a (pozitív viszonyulás szűkebb vagy tágabb csoportkereteit jelző) „bizalom-rádiusz”.²² A materialista vagy posztmaterialista jellegű tematikus érzékenység egy kommunikációs alapú indexe²³ mellett a személyes válságpercepció tételso-rozata, illetve a személyes társadalmi-gazdasági státus egy Cantril által bevezetett kérdés-együttese is szerepelt a kérdőívben. A kutatásainkban már hosszabb ideje megkülönböztetett három ideológiai-politikai tengelye, továbbá az ideológiai orientációk egy nyolc identifikációs címkére épülő megközelítése mellett a politikai emó-ciók (a politika által kiváltott pozitív vagy negatív indulatok) egy – szintén nyolctételes kiválasztáson alapuló – mutatója a vizsgálat további változóblokkja.²⁴

Az elemzésekbe bevont mutatók és módszerek rövidre fogva a következők:

I. Az idegenekkel, kisebbségekkel és a saját csoporttal, közösségekkel kapcsolatos viszonyulások

- A. (Anti)migrációs vonatkozások (MIGRATT) – három kérdés alapján az olyan válaszok összesített előfordulá-sa, amelyek az Európai Unió kívülről Magyarországra érkezett számát nagyon soknak, a bevándorlás hatását az országra egészében inkább negatívnak, mint pozitívnak tekintik, illetve arról szólnak, hogy az illetőt zavarná, ha a gyereke bevándorlóval kívánna összeházasodni.
- B. Előítéletek (ELOITDSC3) – az utóbbi fajta kérdés egy általánosabb, ugyanakkor meghatározott nemzetisé-gek, etnikai vagy vallási kisebbségek értelmében specifikusabb változata képezte a szóban forgó index alapját (öt item hierarchikus – Ward módszerű – klaszterezésével, majd hiányzó adatok miatt kieső ese-tek diszkriminanciaanalízis révén való feltöltésével ezen belül három csoportot különítve el az elzárkozó vagy befogadó viszonyulás fokozatai szerint).²⁵
- C. Politikai (in)korrektség (POLKORRDSC4) – az Angelusz-féle pluralizmus ignorancia kérdéssorozat (háromszor két iteme) alapján képzett index bizonyos típusú politikai diszkriminációk elutasítását vagy elfogadását tekintve (személyes és projektív – észlelt többségi – attitűd alapján egy parlamenti választás szavazási szituációjában).
- D. Külföldiek iránti sztereotípiák (KULFSZTER) – a Buchanan–Cantril-féle megközelítés adaptálása, tizenhat tulajdonság alkalmazásával amerikai, orosz és görög viszonylatban, a pozitív és negatív mozzanatok összesített egyenlege alapján.²⁶
- E. Magyarok iránti sztereotípiák (MAGYSZTER) – a fenti kérdésmodul önkép vonatkozása, a választott pozitív és negatív tulajdonságok egyenlegének hasonló indexe révén.
- F. Tradicionális-autoriter attitűdök (AUTORATT) – tekintély- és hagyományközpontú beállítódások négy sztenderd kijelentésének felhasználásával, Optimal Scaling kategoriális skálázási eljárás (és a kirajzoló-dott skála tercilis kategorizálása) révén.

22 A bizalom kérdéskörének erről az újabb megközelítéséről lásd Delhey et al. 2011.

23 Az itt kirajzolódott három kategória – az eredeti Inglehart-i koncepciónál differenciáltabb módon – az egzisztenciális materialista, a státusmaterialista és a posztmaterialista érzékenység típusai.

24 Ez utóbbi mutató szintén az Athéni Egyetem kérdőívtervezetének adaptálása.

25 A hierarchikus klaszterezés által kirajzolt három csoport hiányzó eseteinek feltöltéshez az öt kiinduló item (meglévő adatainak) újbóli bevonása szolgált alapul a diszkriminancia elemzés idevágó rutinja révén.

26 A kérdésmodul alapadatainak részletesebb bemutatása a változók nagy száma miatt e tanulmány kereteit szétfeszítené, lásd ugyan-akkor a kutatásról, s ezen belül e résztémáról Peripato Gyorsjelentést (2015), ezen belül Jelenfi Gábor összefoglalását.

II. Szociodemográfiai változók²⁷

- A. Demográfiai adatok
nem, életkor (4 kategória)
- B. Réteghelyzet
iskolázottság (4 kategória), foglalkozási státus (8 kategória), foglalkozási milió (7 kategória), 28szubjektív osztály-identifikáció (5 kategória), anyagi önbesorolás (5 kategória)
- C. Területi státus
településtípus (4 kategória), régió (3 kategória)
- D. Vallási, etnikai vonatkozások.
vallásosság (5 kategória), felekezet (3 kategória), kisebbségi családi háttér (önbesorolás alapján)
- E. Ideológiai-politikai identifikáció
bal-jobb (tizenegyfokú skála alapján három kategória), liberális-konzervatív (ua.), mérsékelt-radikális (ua.)

III. Ideológiai-politikai, szemléleti orientációs (közbülső) változók:

- A. Ideológiai orientáció (IDEOCLU4) – nyolc ideológiai orientációs címke közt két tétel választása²⁹ alapján kialakított (hierarchikus Ward) klasztertipológia
- B. Politikai emóciók (POLATTCLU4) – a politika fogalmához társított érzelmek, nyolc megadott tétel közül két item választása alapján kialakított (2Step) klasztertipológia³⁰
- C. Bizalom rádiusz (BIZZCLU4) – a kapcsolati források különböző körei, hat megadott kategóriára vonatkozó bizalom különböző foka alapján képzett (Kmeans) klasztertipológia³¹
- D. Materialista/posztmaterialista érzékenység (MATPOSZTMAT) – média- és személyes kommunikációs tartalmak megadott toposzai közti témapreferenciák, tizenhat tétel közül vonatkozóként három, illetve öt választás alapján kialakított (2Step) klasztertipológia³²
- E. Észlelt válsághelyzet (VÁLSDINCL4DSC) – a 2008-cal kezdődött válságjelenségek személyes megjelenése, a múltbeli tapasztalatok és jövőbeli várakozások alapján képzett klasztertipológia³³
- F. Cantril státusindex (CANTRKOMBCL4) – a Cantril-féle 11-fokú life satisfaction létra, illetve annak öt éves

27 A részletesebb kategóriákat külön-külön lásd a regressziós-reziduális elemzések Függelékben közölt adatainál.

28 A Peripato kutatásnak egy, a személyes (jelen és múltbeli) munkajelleg és ágazati pozíció kivül a családi-ismeretségi nexusok hasonló vonásain alapuló leegyszerűsített változata. Az Angelusz Róberttel végzett Kulturális-interakciós rétegződés vizsgálatokból a kapcsolathálózati és tudásstílus mutatók szélesebb körét bevonó foglalkozási miliómutató alapjairól lásd Angelusz–Tardos 1991, Tardos 2008, bizonyos vonatkozásokban 2015.

29 A nyolc alcímke: erős nemzeti érzésű; hívő; szocialista gondolkodású; zöld, környezetvédő; liberális, szabad gondolkodású; szociáldemokrata felfogású; a rend és a stabilitás hívei; konzervatív, hagyománytisztelő emberek (e megközelítésről lásd Angelusz–Tardos 2005).

30 A nyolc tétel (a politika által kiváltott érzelmek): csalódás, lelkesedés, félelem, érdeklődés, düh, elkötelezettség, közömbösség, a részvétel szándéka.

31 A hat kapcsolati vonatkozás: a család; a szomszédok; egy ismeretlen ember; más nemzetiségű ember; más vallású ember; más pártok, politikai nézetek támogatói.

32 A tizenhat téma: államadósság, bűnözés, demokrácia, egészségügy, elvándorlás, euró, hajléktalanság, hitel, infláció, korrupció, munka, munkanélküliség, nyugdíj, oktatás, parlament, recesszió.

33 A megadott válságmomentumok, amelyek közül tetszés szerinti számban lehetett a múltra és a jövőre vonatkozóan választani: munkahely elvesztés; kereset, egyéb járandóság, jövedelem csökkenés; a megélhetési költségeknek a jövedelemnél nagyobb emelkedése; valamilyen szociális juttatás, kompenzáció csökkenése (elvesztése); valamilyen helyi ellátás, önkormányzati intézmény megszűnése; valamilyen adó (illeték) emelkedése (belépése); romló hitelfelvételi lehetőségek; emelkedő devizahitel törlesztés; romló vállalkozási lehetőségek; kényszerű külföldi munkavállalás. A kérdéssorozat alapjául a DKMKA MVP 2009-es *Részvétel és képviselet* felvételének idevágó kérdésegységét szolgált. A 2Step klaszterezést a hiányzó esetek feltöltése céljából ez esetben is egy utólagos diszkriminancia-analízis egészítette ki.

jövőbeli projekciója alapján kialakított (2Step) klaszteripológia³⁴

Az elemzések közt elsőként a más csoportokkal, etnikai vagy más kisebbségekkel, illetve a saját csoporttal kapcsolatos viszonyulás negatív és pozitív komponenseinek faktor szerveződését és az ezekben meghatározó tényezők szerepét vizsgáljuk. Egy következő lépésben – a feltárt alapidimenziók klaszterezése nyomán – egy viszonyulási tipológia körvonalazódik. Ennek folytatásaként a gondolkodási sémák eltérő logikája alapján a népességet két (ideológiailag koherens és „eklektikus”) részre bontva, az egyes tényezők szerepének az illető szegmensekben külön-külön történő vizsgálatára kerül sor, az eltérő szemléleti logikák szerinti eltérő szerveződések feltárásának és az össznépeséghez képest teljesebb magyarázatok elvi lehetőségével. Az empirikus vizsgálódások sora olyan kapcsolathálózati elemzéssel zárul, amely a csoportközi összefüggésekben már vizsgált kiinduló elemeknek és a jelen kutatás során is megkülönböztetett három ideológiai-politikai tengely bevonásával, az e tényezők közt meglévő szemantikai hálózatok, illetve az őket képviselő válaszadói szegmensek közti viszonylatokat tárja fel. A network technikák közt olyan újabb ún. kétoldalú (*2-mode*) változat kerül alkalmazásra, amely az azonos típusú szereplők, csomópontok (esetünkben az egyes viszonyulási alapkomponeensek) belső viszonylatai mellett más típusú elemzési egységekkel (esetünkben az egyes ideológiai-politikai tengelyek pólusaival) való összefüggéseket is egyidejű elemzés tárgyává teheti.³⁵ Ennek révén az „egyoldalú” network-képlethez képest a vizsgált csoportközi viszonyulások egy ideológiai-politikai keretű „térképe” kerülhet látókörünkbe.

4. KUTATÁSI MEGÁLLAPÍTÁSOK

4.1. A külső és belső viszonyulási tengelyek szétválása

Az első szerkezetfeltáró elemzés során egyrészt arra kaphatunk választ, hogy a befogadó-nyitott, illetve kirekesztő-etnocentrikus beállítódások fokozatai egyetlen komponenssel lefedhetőek-e, vagy több tengely párhuzamos érvényével kell számolnunk. Másrészt arra, hogy a migrációval, bevándorlással kapcsolatos (még a politikai aktualizálódás előtti) „természetes” attitűdök hol foglalnak helyet ebben a szemléleti együttesben. Kezdjük az elemzések sorát az előzőleg leírt hat viszonyulási mozzanat szerveződésének egy faktormodelljével.

34 Az alapkérdés így szólt: „Kérem, képzeljen el egy olyan létrát, aminek a lépcsőfokai a lenti nullától a fenti 10-ig terjednek. A létra teteje az Ön számára elképzelhető legjobb életet jelképezi, a létra alja pedig az Ön számára elképzelhető legrosszabbat. Kérem, helyezze el magát ezen a létrán, annak megfelelően, hol áll jelenleg.”

35 Az Ucinet SVD szerkezetfeltáró modul alkalmazásával.

1. táblázat

Külső és saját csoportokkal kapcsolatos viszonyulások főkomponens-elemzése

(PCA rotált faktorok; MTA–ELTE Peripato Válság és Innováció felvétel 2014, N=801)

	Faktor	
	1	2
	outgroup fókusz „határ, távolságtartás”	ingroup fókusz „tradicionalizmus”
előítéletek (ELOITCL3_DSC)	,730	
migrációs_attitűdök (neg) (MIGRATT)	,667	
politikai_(in)korrektség (POLKORR)	,520	
külföldi_sztereotípiák (KÜLFSZTER)	-,476	
magyar_sztereotípiák (MAGYSZTER)		,750
tradicionális-autoriter_attitűdök (AUTORATT)		,591
Eigenvalue	1,549	1,057
Variancia %	25,8	17,6
Kumulatív %	25,8	43,4

A hat viszonyulási mozzanat jól elkülönülően két alapkategorióba szerveződik. A két sztereotípiátényező előjele és helye ezeken belül jól jelzi a dimenziók tartalmi jellegét – a külföldiekkel kapcsolatos sztereotípiák negatív iránya az outgroup-fókusz hasonló jellegű tengelyét az egyik, a saját csoportra, hagyományokra vonatkozóan a pozitív előjel az ingroup fókusz adott jellegét a másik oldalon. Az előbbi dimenzión hangsúlyosan van jelen az előítéleteket megjelenítő index, és világosan kapcsolódik ide a bevándorlókkal, a bevándorlás jelenségével összefüggő negatív attitűd is. Alapkérdéseinket tekintve közvetlenül releváns a migrációs beállítódási szindróma outgroup vonatkozása. Ha nem is az előzőekhez hasonló súllyal, tartalmilag jól értelmezhetően egészíti ki ezt a szindrómát a potenciális politikai szereplők közti diszkriminációra hajló, a politikai korrektséget mellőző beállítódás is. Az ingroup oldalon a pozitív túlsúlyú önsztereotípiák a hagyományok, a tekintélytisztelt szerepét hangsúlyozó mozzanattal kapcsolódnak össze egyfajta tradicionális szemléleti irányultság jegyében. Ha figyelembe vesszük az egyes alapelemek széles tárgyi spektrumát és a megközelítésükben, mérésükben meglévő eltéréseket is – amelyek némiképp behatárolják a köztük kimutatható összefüggéseket –, a két komponens összes magyarázata ugyan nem kimagasló, de jelentéktelennek sem tekinthető.

4.2. A tengelyek eltérő szociokulturális beágyazottsága

Az egyes dimenziók önállóságát tekintve további adalékot nyújthatnak azok az elemzések, amelyek az őket kondicionáló szociodemográfiai és orientációs tényezők szerepéről nyújtanak képet. A részmozzanatok plasztikusabb körvonalazása céljából itt olyan (Optimal Scaling CATREG) elemzések alkalmazására kerül sor, amely nemlineáris összefüggések feltárását, alacsonyabb mérési szintű nominális változók bevonását és az egyes kategóriák szerepének külön-külön való megjelenítését is lehetővé teszik.³⁶ Független változóként elsőként a szociodemográfiai, rétegződési mozzanatok és a politikai tagolódást a hazai viszonyok közt sok tekintetben leképező három ideológiai-politikai dimenzió bevonására kerül sor. Függő változóként az előzőleg feltárt két viszonyulási tengely, az outgroup, illetve az ingroup fókusz szerepel, a határ, távolságtartás, illetve a tradicionalizmus jelentésbeli csomópontjaival. Az alábbi táblázat az egyes tényezők globális szerepét jeleníti

³⁶ Az Optimal Scaling és regressziós eljárások egyes elemeit összekapcsoló, viszonylag újonnan kifejlesztett (az SPSS kategoriális moduljai közt az elmúlt másfél-két évtizedben megjelent) megközelítésről lásd Meulman–Heiser 2009.

meg, míg az elemzések további adalékeként részletesebb képet a Függelékben közölt reziduális eredmények vázolják fel.

2. táblázat

Az outgroup- és ingroup-fókusz szociodemográfiai és ideológiai-politikai magyarázatai (Optimal Scaling CATREG regresszióelemzés, MTA–ELTE Peripato Válság és Innováció felvétel 2014, N=802)

	outgroup fókusz „határ, távolságtartás”				ingroup fókusz „tradicionalizmus”			
	Beta	F	Sig	Importance	Beta	F	Sig	Importance
életkor (4 kategória)	,129	9,838	,000	,098	,022	,580	,628	-,001
neme (nő+)	,071	3,558	,060	,015	,014	,213	,645	-,001
kisebbségi családi háttér	-,207	16,077	,000	,234	,007	,062	,804	,001
foglalkozás (8 kategória)	,095	6,068	,000	,058	,094	5,816	,000	,041
foglalkozási miliő	,107	7,377	,000	,052	,107	7,622	,000	,049
osztályidentifikáció	,125	12,887	,000	,073	,123	8,634	,000	,100
anyagi önbesorolás	,121	7,896	,000	,026	,074	4,624	,001	,023
településtípus (4 kat.)	,147	11,606	,000	,137	,238	36,338	,000	,267
régió (3 kategória)	,126	8,915	,000	,119	,081	1,744	,175	,023
vallásosság	,056	3,565	,007	,016	,149	15,149	,000	,148
felekezet (3 kategória)	,045	2,223	,084	,019	,027	,951	,415	,000
bal-jobb azonosulás (3 k.)	,110	5,460	,004	,046	,174	16,925	,000	,171
liberális-konzerv. (3 k.)	,028	,805	,447	,002	,094	6,100	,002	,070
mérsékelt-radikális (3 k.)	,151	16,058	,000	,103	,171	20,444	,000	,107
R ²	,176				,205			
adjR ²	,128				,158			

A két tengelyt befolyásoló tényezők közt hasonlóságok és eltérések is felfedezhetők. Nagy vonalakban, az outgroup tengelyt tekintve az erőforrás-jellegű, rétegződési, anyagi-gazdasági és kontextuális (foglalkozási és regionális miliő), az ingroup tengelyt tekintve viszonylag inkább az orientációs (így vallásosság és ideológiai-politikai) változók szerepe domborodik ki. Míg a szociodemográfiai tényezők közt a környezeti hatásokra utaló területi vonatkozások – a lakóhely és régió – mindkét esetben az első számú meghatározók közt jelennek meg (ahogy a változók egészére 100%-ot adó Importance mutatón belül összesítve mindkétyszer egynegyeden felüli részarányuk jelzi). Az éles határképzéssel, távolságtartással kapcsolatos első tengelyt a területi tényezőkön belül a regionális mozzanat dominálja, míg a tradicionális, hagyományközpontú második tengely esetében a lokális miliő jellegét magába rejtő településtípus hatása jelentős. A regionális jellegzetességekről további elemzések kapcsán még szó lesz; a településtípus szerepére a Függelék 2. táblázatának (reziduális) adalékai világítanak rá közvetlenebbül, így például az adott esetben a nagytelepülések (főváros és megyei jogú városok) mérsékeltébb, a kistelepülések (s ezen belül főként a kisvárosi környezet) erősebb ingroup hangsúlyára.

A rétegződési vonatkozások és az ideológiai-politikai mozzanatok mindkét oldalon megjelenő szerepe mellett az eltérések is figyelmet érdemelnek. Bár az eredmények – a kutatási előzmények többségével egybecsengő módon – a magasabb státuscsoportok befogadóbb és kevésbé tradicionális orientációi irányában mutatnak, ez a tendencia nem egyöntetű. Ezt önmagában az is jelzi, hogy az iskolázottság változója egyik dimenzió esetében sem bizonyult jelentékenynek.³⁷ S míg a vezető állásúak és rutin szellemi foglalkozásúak esetében

³⁷ Ezért, továbbá a bevont foglalkozási tényezőkkel való átfedések miatt az iskolázottságot a jelen modellbe végül nem is vontam be.

A következő elemzés szerint, ahol a rétegződési tényezőcsoportot – a foglalkozási és további mozzanatok kihagyásával – az

érvényesnek bizonyultak a magasabb szociokulturális státusokkal kapcsolatban említett jellegzetességek, a beosztott diplomások esetében nem. Nem mellékes adalék ehhez a foglalkozási miliő ellentmondásos tapasztalata: főként a szak-, és mérsékeltbben a hierarchikus szervezeti struktúrákhoz jobban kötődő cégmiliő esetében a (negatív irányultságú) outgroup- és az ingroup-fókusz is magas értékekkel jelenik meg. Érdekes tapasztalat az éles határhúzásnak, távolságtartásnak az önállókhöz, illetve az ezt részben átfedő piaci-kisvállalkozási miliőhöz kapcsolódó magas értéke és a magukat a középosztályhoz sorolók hasonló jellegzetessége. A személyes foglalkozás és a foglalkozási miliő közti megkülönböztetés szerepére utal például az alsóbb státuscsoportok közül például a szakmunkások esete, ahol a személyes mozzanat kevésbé profilos jellegét a hozzá jellegzetesen kapcsolódó miliők közül a felsőperiféria hangsúlyos outgroup fókuszja egészíti ki, míg a szolgáltatási miliő oldalán ez az elhatárolódási tendencia kevésbé jelenik meg. S míg ezek az eredmények valószínűleg nem utolsó sorban a piaci (illetve munkaerő-piaci) pozíciók őrzése és a státusféltség oldaláról is értelmezhetők, hasonló irányban jelenik meg egy alapjában más típusú gazdasági motívum, a lecsúszás, depriváció szerepe, amikor az elzárkózó outgroup-fókusz hangsúlya az anyagi helyzetet illető önbesorolás alapján rendszeres gondokról beszámolók közt is erőteljes. A tradicionalizmus in-group dimenzióját tekintve ugyanakkor ezek a tendenciák nem, vagy csak kisebb részben vannak jelen.

Akár a közvetlen személyes érintettség, akár a személyes kontaktusok szerepét tekintve sem mellékes eredmény az önbesoroláson alapuló felvétel szerint 7–8%-os (nagy többségében roma-cigány) kisebbségi családi szálaknak az outgroup-fókusz alacsony értékei felé mutató erős befolyása. Az viszont már kevésbé kézenfekvő, hogy az életkor befolyása csak az outgroup-fókusz esetében bizonyult szignifikánsnak. S míg a legfiatalabb korcsoport nyitottabb, a legidősebbek zártabb beállítódása itt ismét egybevág a kutatási előzmények jelentős részével, ez a korral kapcsolatos összefüggés nem lineáris, amennyiben a fiatal-közép korcsoport tagjai inkább távolságtartónak, míg a közép-idős kohorszokhoz tartozók viszonylag befogadóbbnak bizonyultak. Ebben generációs és életciklus mozzanatok, a státusszerzés terén eltérő pozíciók egyaránt közrejátszhatnak.

A vallásosságnak a tradicionalizmus, hagyománytisztelet mozzanatát tekintve jelentős szerepe is könnyen értelmezhető. Az ideológiai-politikai identitás tényezői ugyanakkor ismét azok közé tartoznak, amelyek a legtöbb vizsgált vonatkozásban jelentős szerepet gyakorolnak, ha nem is minden tekintetben konvencionális módon. A bal-jobb tengely szerinti önbesorolás csak az ingroup vonatkozás tekintetében éri el a mindkét vonatkozásban jelentékeny mérsékelt-radikális tengely befolyását. Míg az utóbbi dimenzió szerint az out-group tengely mentén a vélemények az általános tapasztalatokat követve a radikális póluson sűrűsödnek az elhatárolódó, és a mérsékelt végponton a toleránsabb pozíciók körül, a bal-jobb tengelyen már ellentmondásosabbak az eredmények.

Bár az elzárkózó beállítódások elsősorban a jobboldali végponton jelennek meg, a befogadóbb attitűdök nem annyira a baloldali póluson, mint a két pólus között, az ideológiailag-politikailag közömbösebbek vagy magukat kevésbé elkötelezők mezőnyében. S míg az ingroup-fókusz tengelyén a bal-jobb és a liberális-konzervatív identifikáció szerint az eredmények a szokásos tendenciáknak megfelelően a jobboldali és konzerva-

iskolázottság önmagában képviseli, e mutató hatása már szignifikáns mind a két tengelyen, a képzettségi szint szerint szokásos tendenciákat megjelenítve.

tív pólusok tradicionális beállítódásai felé mutatnak, az előzőek fényében kevésbé magától értetődő, hogy a tradicionalizmus mozzanata a mérsékelt póluson jelenik meg magasabb, a radikálison alacsonyabb értékekkel.³⁸

4.3. Egy tipológia körvonala – négy típus és a szemléleti logika két szegmense

Az eddigi analitikus hangsúlyokhoz képest szintetikusabb kép körvonalazására nyújt lehetőséget a két tengely együttes felhasználásán alapuló tipológia. A rendelkezésre álló lehetőségek közül a 2-Step klaszterezési technikának a csoportok optimális elkülönítésére irányuló automatikus változatát felhasználva, egy konceptuálisan és empirikusan is jól kezelhető négyelemű megoldás körvonalazódott. Ha az egyes típusoknak a köznapi címkékben is megjelenő és hozzájuk tapadó konnotációkat lehetőleg kerülő elnevezése nem is egyszerű, az outgroup- és ingroup-fókusz két tengelye alapján az alábbi táblázatból leolvasható tartalmuk viszonylag egyszerű és egyértelmű (a könnyebb áttekinthetőség érdekében az összefüggések előjelét és intenzitását stilizált módon megjelenítve).³⁹

3. táblázat

*Az outgroup- és ingroup-fókusz két tengelyére épülő klasztertipológia
(2-Step klaszteranalízis, MTA–ELTE Peripato Válság és Innováció felvétel 2014, N=801)*

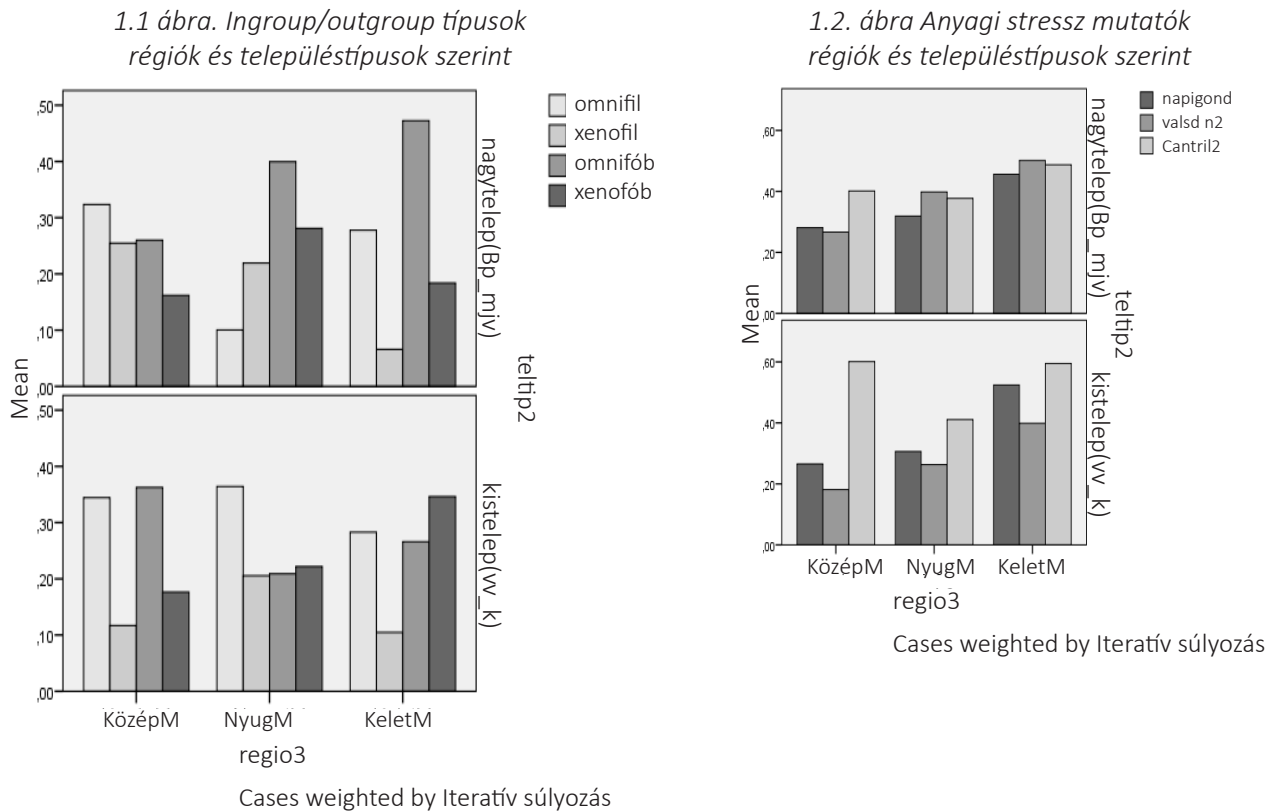
	outgroup fókusz „határ, távolságtartás”	ingroup fókusz „tradicionalizmus”	előfordulás (%)
„xenofób”	++	++	24%
„xenofil”	-- --	-- --	16%
„omnifób”	+	--	30%
„omnifil”	--	+	30%

Belső logikájuk bizonyos hasonlósága alapján a négy típus két nagyobb – az elméletileg vagy ideológiakusan *koherensnek tekinthető* két felső, és az ilyen értelemben eklektikus, illetve másfajta köznapi logikák szerint szerveződő két alsó – szegmensre osztható. Noha az ilyenfajta osztályozások nem mentesek az esetleges, néhan önkényes elemektől, az bizonyára nem véletlen, hogy az ideológiailag koherens első két típus *részaránya lényegesen alacsonyabb*, mint az ilyen szempontból inkongruens másik kettőé. Az utóbbiak egyike egy – akár naiv vagy nem naiv jóhiszeműségen, akár az intézmények iránti általános bizalmon alapuló – pozitív alapállás, széleskörű befogadói habitus megnyilvánulása. A másik válfaj ennek ellentettjeként egy mindenoldalú bizalmatlanság lenyomata.⁴⁰ E két utóbbi típus azért is külön figyelmet érdemel, mert mindkettőnek megvan a maga „szabad vegyértéke” az outgroup- és ingroup-fókusz „tisztább” kombinációinak irányában. A konkrét szituációk,

38 Felmerülhet, vajon ezekben az eredményekben a többváltozós modell sajátosságai, az ideológiai-politikai tengelyek, esetleg további változók egymást keresztező szerepe nem játszik-e közre. A „szabad szemmel” is szemügyre vehető kétdimenziós bontások szerint azonban a fentiekhez hasonló a kép. Ahogyan további adatok szerint a felvétel előtt nem sokkal lezajlott 2014-es országgyűlési választáson a baloldali koalícióra szavazók válasza is az outgroup-tengely közbülső sávjában, a Fidesz-támogatók közelében helyezkednek el (a skála magas értékei a Jobbik szavazóihoz kapcsolódtak). Az ingroup-fókusz másik tengelyén a politikai alapképlet tisztábban rajzolódott ki a Fidesz szavazóival a skála pozitív oldalán, a „Kormányváltók” támogatóival a másik végponthoz közelebb (míg a Jobbik hívei itt a közbülső sávban foglaltak helyet).

39 (Az egyes tengelyek ötfokú kategorizálása alapján) a pontos értékek a következők: xenofób 4,54 és 4,25, xenofil 1,72 és 1,53, omnifób 3,74 és 1,72, omnifil 2,01 és 3,87).

40 Goldberg–DiMaggio (ibid) némiképp hasonló jelleggel szól egy „hostile world” szindrómáról, s ezzel az általános averzióval jellemezhető népességszegmensről.

uralkodó beszédmodok, s nem utolsó sorban a nyilvános diskurzus napirendjének alakításában aktív szereplők kommunikációs készségének is függvénye, hogy ezek a potenciálok esetenként inkább az elhatárolódó, távolságtartó, vagy a nyitottabb viselkedésmódok irányában realizálódnak inkább.

A következőkben a szemléleti csoportok társadalmi háttérét, szociokulturális beágyazottságát még a mögöttük meghúzódó eltérő logikák szerint részletesebben vizsgáljuk, azonban egy már eddig is jelentősnek mutató tényezőcsoport, a regionális és településjelleggel kapcsolatos kontextuális befolyások szerepét indokolt jobban szemügyre venni. A fenti ábra-együttes baloldali panelje (1.1 ábra) e két mozzanat szerint együttesen jeleníti meg az egyes típusok előfordulását (úgy, hogy a szemléletesség céljából a regionális mellett a településjelleg változó is összevont kategóriákkal – a fővárost és megyei jogú városokat magába foglaló nagyvárosi, illetve a kevésbé népes kistelepülési – kategóriákkal szerepel). A nagyvárosi és kistelepülési szegmenseken belül is jól kivehető az „omnifób” és „xenofób” típusoknak az ország keleti régióiban való hangsúlyos megjelenése (az előbbi inkább a nagy-, az utóbbi a kistelepüléseken). Mivel a felvétel időpontjában a 2015-tel berobbant migrációs válságjelenségek még nem éreztették hatásukat, más mozzanatok lenyomatát érdemes inkább keresni. Ahogyan már az előző elemzések is jelezték, az első helyek egyikén az anyagi gondok, a megélhetési-egzisztenciális fókusz kerülhet előtérbe. Az ábra-együttes jobboldali (1.2) panelje az előzőhöz hasonló bontásban néhány anyagi-gazdasági stressz (közvetlen megélhetési gond, személyes válságpercepció, alacsonyra értékelt anyagi státus és jövőbeli várakozás) mutatónak az alakulását mutatja be, az előzőhöz hasonlóan a keleti ország részben és részben a kistelepüléseken megjelenő kiemelkedésekkel. Bár az anyagi stressz és az outgroup-fókusz közti közvetlen kapcsolat a negatív viszonyulások irányában csak részben – mindenekelőtt a közvetlen megélhetési nyomás, észlelt napi gondok, nélkülözés terén – jut kifejeződésre, az itt jelzett regionális eltérések realitását a

gazdasági fejlettségnek például azok a nemzetközi adatai is alátámasztják, amelyek a három kelet-magyarországi régió mindegyikét az EU húsz legszegényebb területi egységéhez sorolják. (Míg a nyugati régiók közül csak a dél-dunántúli jelenik meg itt, a közép-magyarországi egy főre jutó GDP-szint pedig valamelyest az EU átlagát is meghaladja). Az eltérő külső munkaerő-piaci lehetőségek, s ennek belső oldalán például a nemzetközi turizmusba való bekapcsolódás különböző szintjei maguk is hozzátesznek ehhez a regionális összképhez.

A regionális összefüggések hátterében az etnikai-kisebbségi tényező is szerepet játszhat; a mozzanat súlyát az előzőekben bemutatott elemzés is jelezte. Az országos népességarányoknak megfelelően, a kisebbségi családi száakkal rendelkezők a kelet-magyarországi válaszadók közt fordulnak elő legmagasabb arányban, s bár ez a tényező – közvetlen hatásként – önmagában véve mérsékli a xenofób és omnifób típusok arányát, mintegy másodlagos kontraszthatásként növeli ez utóbbi előfordulást az ilyen száakkal nem rendelkező többségi népesség körében.

4. táblázat

*A külső és belső fókusznak a szemléleti logika két szegmensén belüli beágyazódása
(Optimal Scaling CATREG regresszioelemzés, MTA–ELTE Peripato Válság és Innováció 2014, N=404, ill. 230)*

		„köznapi eklektikus” típusok szegmense				„ideológiailag koherens” típusok szegmense			
		Beta	F	Sig	Imp	Beta	F	Sig	Imp
Demo- gráfiai tényezők	életkor (4 kategória)	,072	2,838	,038	,016	,158	6,536	,000	,111
	nem	,051	,999	,369	,004	-,015	,056	,946	,001
	kisebbségi családi háttér	-,124	6,884	,001	,071	-,140	4,826	,009	,059
Erőforrás tényezők	iskolai végzettség (4 kat.)	,085	1,300	,274	,029	-,066	,296	,587	,015
	településtíp. (2 k., nagyv+)	-,237	18,867	,000	,158	,053	,536	,586	,027
	régió (3 kat.)	,233	18,139	,000	,133	,166	5,250	,006	,144
	anyagi státusz (5 kat.)	-,029	,090	,765	,000	,120	1,512	,212	,010
Köznapi attitűdök, szemléleti orientációk	személyes válságpercepció	,107	5,661	,001	,046	,034	,665	,574	,003
	mat./posztmat. orient	,203	17,363	,000	,135	,135	5,347	,005	,070
	bizalom rádiusz	,169	11,809	,000	,116	,212	12,860	,000	,194
	politikai emóciók	,156	10,378	,000	,106	,090	3,149	,026	,047
Ideológiai- politikai orientációk	ideológiai orientáció (4 k.)	,084	3,463	,017	,005	,145	6,687	,000	,090
	bal-jobb azonosulás (3 k.)	-,125	4,805	,029	,074	,227	9,039	,000	,225
	liberális-konzervatív (3 k.)	,008	,012	,988	-,002	,033	,163	,686	,006
	mérsékelt-radikális (3 k.)	,186	11,689	,000	,109	-,022	,063	,802	-,001
	R2	,285				,303			
	adjR2	,216				,207			
	N	382				275			

A jelen tipológiai elemzések arra is lehetőséget adnak, hogy most már a jelzett két nagyobb – bizonyos értelemben hasonló belső logikájú – szegmensben belül is megvizsgáljuk az egyes tengelyek meghatározásában szerepet játszó tényezőket és azok magyarázatát, ahogy erre a 4. táblázat elemzéseiben kerül sor. Általános – és a korábbiakban jelzett kutatási előzményeket megerősítő – tapasztalat, hogy *a teljes mintában megfigyelhető képest valamennyi vonatkozásban és szemléleti-logikai szegmensben jelentősen nőttek a megmagyarázott hányadok*. Nem kevesebb figyelmet érdemel bizonyos tényezőknek, tényezőcsoportoknak a két szegmensben belül eltérő szerepe. *Az anyagi, gazdasági változók közül a személyes válságpercepció és a materialista/posztmaterialista (s ezen belül különösen az egzisztenciális hangsúllyal anyagi) beállítódás a köznapi*

szemléleti szegmens esetében, míg az orientációs mozzanatok, politikai momentumok főként az az ideológikus térfélen befolyásolják a vizsgált szindrómákat. Amíg a politikai vonatkozások közül a „koherens” szegmensnél inkább az ideológiai, addig az „eklektikusoknál” az érzelmi motívumok (félelem, indulat) jelennek meg nagyobb súllyal. A bizalom-rádiusz, a tágabb körre is kiterjedő bizalom általános foka ugyanakkor mindkét gondolkodási szegmensben belül a számottevő tényezők közé tartozik.⁴¹

4.4. Az alapkategorizációk egy kapcsolathálózati modellje

Vizsgálódásaink egy olyan elemzéssel zárulnak, amely a kapcsolathálózati megközelítésmódot az eddigieknél közvetlenebbül is alkalmazza. A kiinduló viszonyulási elemek bevonásával itt ismét az analitikusabb részletek felé közelítünk, egyben a tágabb beágyazottság rajzolatának egy újabb szintjével. A network technikák kétoldalú (2-mode) eszközét használjuk, amely többfajta egység (természetes szereplők vagy különböző események, tárgyak, fogalmak) közti kapcsolatokat, közvetlen vagy közvetett viszonylatok egyidejű kezelését teszi lehetővé. Egyik oldalon a kiinduló hat attitűdről, a másik oldalon az egyes ideológiai pólusok közti szemantikai összefüggésekről van szó, ahogy az egyes felfogásokat képviselő személyek, csoportok gondolkodásában e kapcsolódások megjelennek. Utóbbi vonatkozásban az idevágó dimenzió-együttes három (bal-jobb, liberális-konzervatív, mérsékelt-radikális) tengelypólusaihoz kapcsolódó pozitív és negatív viszonyulások (összesen háromszor négy, tizenkét ideológiai elem) jelenti a kiindulópontot. A két oldal elemeinek kapcsolatát egy (6*12-es) kétoldalú mátrix korrelációs együttese jeleníti meg.⁴² A következő vizuális modell egy olyan (SVD) elemzés produktuma, amely a közvetett kapcsolatokat, illetve kapcsolathányokat, a strukturális hasonlóságokat és különbözőségeket a közvetlen relációkhoz hasonló módon veszi figyelembe.⁴³ Mivel az egyes elemek közelség-távolsága, térképszerű elhelyezkedése áll középpontban, a közvetlen kapcsolatokat jelző összeköttetések (más network eljárásoktól eltérően) a rajzolon nem jelennek meg. Megjelennek viszont a pontthalmazok egyes mezőnyek elkülönülését „szabadkézzel” felvillantó határvonalak – a szubjektív értelmezés bizonyos fokát óhatatlanul magukban hordozva.

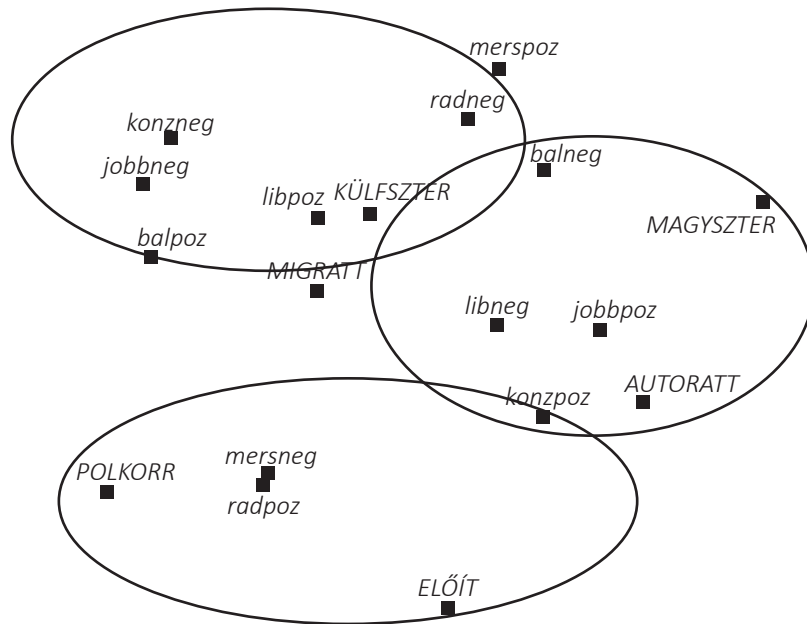
A tanulmány kiinduló kérdésvetéseire térhetünk vissza a kirajzolódó séma alapján. Ahogy a szemléletesebb képet szolgáló körvonalak is érzékeltetik, a csomópontok három blokkja különül el ideológiai-politikai beágyazottságuk alapján egy (e vonatkozásban egymástól) kevésbé elkülönülő jobboldali-konzervatív, egy radikális és egy (ugyancsak viszonylag közel kapcsolódó) baloldali-liberális szemantikai mezőben elhelyezkedve. Az elsőként említett blokk főként az ingroup-fókusz (önsztereotípiák és tradicionális-autoriter hangsúlyú) komponenseit, a második az outgroup-fókusz (előítélet és politikai korrektség-deficit) alapelemeit foglalja magába, míg a harmadik blokk – az előzőekhez képest ellenkező előjellel – a külföld-sztereotípiák pozitív hangsúlyait. Az aktuálisan előtérbe került *migrációs attitűdök valahol a három mezőny közt egy közbülső sávban foglalnak helyet* (a baloldali-liberális blokkhoz talán még közelebb). Jelen elemzés kapcsán is hangsúlyozni kell az időtényező, az aktuális

41 A kvalitatív jellegű kategóriális (reziduális) eredményeket lásd: Függelék F3 táblázat.

42 Az elemzésben a három 11-fokú skála 1–4, illetve 7–11 foka képezi pozitív jelleggel az egyes póluselemeket, míg a (közbülső mezőket is bevonó) ellentett mezők ezek negatív vonatkozásait. A mátrix konkrét értékeit a két (viszonyulási és ideológiai) oldal elemei közti Spearman rho korrelációs együtthatók (illetve bizonyos transzformációval ezek kvintilisei) képezik.

43 A faktoranalízishez bizonyos fokig hasonló Singular Value Decomposition eljárás.

2.ábra
 Ingroup, ill. outgroup viszonyulások és ideológiai tengelypozíciók egy szemantikai network rajzolata
 (UCINET_6.4 2-mode Singular Value Decomposition, MTA–ELTE Peripato 2014)

kontextus szerepét, azonban a mélyebben fekvő gondolkodási sémák itt kifejeződő mintázatai az aktuális történések értelmezésében is segítségünkre lehetnek.

5. ÖSSZEFOGLALÁS, KITEKINTÉS

A feltárt kutatási eredmények több ponton is alátámasztották az idegenekkel, kisebbségekkel, a külső és saját csoportokkal kapcsolatos gondolkodási sémák összetett, belsőleg tagolt és a tényezők széles köre által kondicionált szerkezetét. A szerveződés fontos elemeként viszonylag tisztán elkülönülnek egymástól a fő hangsúlyaikban negatív viszonyulást kifejező outgroup-, és velük szemben az önkép pozitív elemeit megjelenítő ingroup-fókuszú nézet-együttesek.⁴⁴ Fontos megfigyelés, hogy a szóban forgó tengelyek alapján kirajzolódó gondolkodási típusok között számottevően kevesebben tartoznak az ideologikusan koherens szemléleti válfajokhoz. A népesség jelentős része ilyen értelemben inkohereus, eklektikusnak is tekinthető vélekedéseket mondhat magáénak. Az utóbbi kombinációknak is meglehet azonban a maguk logikája, ahogy a beágyazódásokban szerepet játszó tényezők széles – és esetenként tartalmilag egymást is keresztező – köre is utal erre. Anyagi válságérzet ugyanúgy járhat például együtt az elzárkózás, az éles határok attitűdjeivel, mint a kedvező státus féltése, miközben az egyik vagy másik fajta státuspozíció a tapasztalatok szerint nem feltétlenül korrelál a saját csoport hagyományainak, a nemzeti hovatartozás jegyeinek előnyben részesítésével. Hasonlóképp, bár a különböző ideológiai-politikai tengelyek (a bal-jobb dimenziótól a mérsékelt-radikálisig) számottevő szerepet játszanak a viszonyulásuk alakulásában, szerepük részben különbözik az outgroup- és az ingroup-vonatkozásban, eseten-

⁴⁴ Jóllehet ezek az eredmények országos minta makro-megközelítéséből, csoportszituációtól független személyes interjúkból valók, egybeeszenek velük az iskolai mikro-miliók etnikai viszonylatait és ezen belül a kisebbségi beállítódásokat feltáró olyan kutatási tapasztalatok, amelyek a kisebbségi és a többségi kultúrával kapcsolatos pozitív és negatív attitűdök párhuzamos működésének eseteiről adnak számot (lásd: Neményi 2012).

ként nem is a szokásos mintákat követve. Társadalmi-demográfiai és közvetlenül ideológiai-politikai jellemzők mellett más változók további szélesebb köre is jelentős szerepet játszik e szemléleti sémák alakulásában. Míg például a bizalom rádiusza a különböző gondolkodási szegmensekben egyaránt érvényre jut, több szempontból különbözik is egymástól az ideológiailag rendezett és az inkoherens – gondolkodási típusokat befolyásoló tényezők rangsora. Míg például az előbbinél az ideológiai orientáció kristályosabb jellemzői, az utóbbinál a politika világának érzelmi lenyomatai, személyesen kifejezett félelmei, indulatai kerülnek inkább előtérbe. S bár érdekek és értékek, racionális megfontolások és emóciók, indulatok elméletileg és részben empirikusan is az egyik vagy másik fókuszhoz inkább köthetők, e különböző befolyások végső soron összefonódnak egymással, és szituációnként eltérő súllyal jutnak kifejezésre, amikor valaki egy adott kérdésben mindezt spontán mérlegel, amikor az álláspontját egyik vagy másik irányban kialakítja. Ezekon kívül egy sor olyan további tényező is befolyásoló szerepet játszhat, melyeket kutatásunk már nem foghatott át: a közvetlen csoportbefolyástól a média-tartalmakig és a kormányzati propaganda eszközeiig, s nem utolsósorban a sokszerű események sorozatáig a világ különböző pontjain. Ezek – hosszabb vagy rövidebb időre – alighanem minden másnál meghatározóbban alakíthatják a szóban forgó vélekedéseket.

Epilógusként hadd idézzük fel a már említett Cantril (1940) egy klasszikus kutatását a harmincas évek végéről, a II. világháború előestéjéről. Apropója a marslakók inváziójáról szóló (egykori sci-fi) rádiójáték volt, amelyet az eseményt tényként megélő sok ezernyi hallgató pánikszerű megnyilvánulásai követtek.⁴⁵ S bár a vizsgálat kiválóan mutatta be e reakciók hátterét, a befolyásolhatóság, mentális törekénység motívumait, nem voltak alaptalanok azok a kritikák sem, amelyek a szóban forgó hatás bizonyos túldimenzionálására utaltak (egyebek közt arra, hogy az adást a népességnek csak pár százaléka hallgatta, és e hallgatóságnak is csak töredéke reagált az ominózus módon). S némiképp ehhez is kapcsolódóan, hadd említsük meg az utolsó gondolatok közt a bezárkózás év végi fordulatáról beszámoló Medián-kutatásnak azt a nem kevésbé lényegesnek tűnő további adalékát, mely az aktuális problémalista elején ezúttal is a gazdaság és a munkanélküliség „örökzöld” témái regisztrálta, miközben a menekültügy csak ezek után következett a legfontosabbnak tekintett társadalmi problémák között. Ha az események nem egyszer szédítő forgatagát józanul próbáljuk követni, gyorsan változó és tartós, efemer és mélyebben fekvő momentumok tapasztalatai egyaránt rendelkezésünkre állhatnak – még ha ezek világos elkülönítése nem is mindig egyszerű.

⁴⁵ Említést érdemel, hogy az invázióként észlelt betelepülés momentumuma – kevésbé fikatív nagyvárosi környezetben, kisebbségi összefüggésben – már jó egy évtizeddel korábban felmerült Bogardus (1925) már idézett munkájában.

HIVATKOZÁSOK

- Allport, G. W. (1954) *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Perseus Books.
- Angelusz R. (1983) *Kommunikáló társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Angelusz R. (1996) *Optikai csalódások*. Budapest: Pesti Szalon.
- Angelusz R. – Tardos R. (1991) *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE–MKI.
- Angelusz R. – Tardos R. (2005) Ideológiai pluralizmus és politikai tagolódás. In Sándor P. – Vass L. – Tolnai Á. (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 2004*. Budapest: DKMKA, 143–173.
- Baldassarri, D. – Goldberg, A. (2014) Neither Ideologues nor Agnostics: Alternative Voters' Belief System in an Age of Partisan Politics. *American Journal of Sociology*, 120 (1), 45–95. <http://dx.doi.org/10.1086/676042>.
- Bernát A. – Sik E. – Simonovits B. – Szeitl B. (2015) *Attitudes toward refugees, asylum seekers, migrants. First results* (October 2015). Budapest: TÁRKI Social Research Institute.
- Blau, P. (1994) *Structural Contexts of Opportunities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Blau, P. – Schwartz, J. E. (1994) *Crosscutting Social Circles: Testing A Macrostructural Theory of Intergroup Relations*. New York: Academic Press.
- Bogardus, E. S. (1926) Social distance in the city. *Proceedings and Publications of the American Sociological Society*, (20) 40–46.
- Brewer, M. B. (1999) The Psychology of Prejudice. Ingroup Love or Outgroup Hate? *Journal of Social Issues*, 55(3), 429–444. <http://dx.doi.org/10.1111/0022-4537.00126>.
- Buchanan, W. – Cantril, H. (1953) *How Nations See Each Other*. Urbana: University of Illinois Press.
- Cacioppo, J. T. – Gardner, W. L. – Berntson, G. G. (1997) Beyond Bipolar Conceptualizations and Measures. *Personality and Social Psychology Review*, 1 (1), 3–25. http://dx.doi.org/10.1207/s15327957pspr0401_2.
- Cantril, H. (1940) *The Invasion from Mars. A study in the psychology of panic*. Princeton, NJ: Princeton UP.
- Converse, P. E. (1964) The Nature of Belief Systems in Mass Publics. In Apter, D. (ed.) *Ideology and Discontent*. New York: Free Press.
- Delhey, J. – Newton, K. – Welzel, Ch. (2011) How general is trust in “most people”? Solving the radius of trust problem. *American Sociological Review*, 76 (5) 786–807. <http://dx.doi.org/10.1177/000312241142081>.
- Douglas, M. (1978) *Cultural Bias*. London: Royal Anthropological Institute.
- Eurobarometer* (2015) EB/EP 84.1 Brussels, 14 October 2015.
- Goldberg, A. – DiMaggio, P. (2015) *Searching for Homo Economicus: Institutional Boundaries and Americans' Construals of and Attitudes toward Markets*. <http://web.stanford.edu/~amirgo/docs/homoecon.pdf>.
- Haidt, J. – Graham, J. – Joseph, C. (2009) Above and Below Left–Right: Ideological Narratives and Moral Foundations. *Psychological Inquiry*, 20: 110–119. <http://dx.doi.org/10.1080/10478400903028573>.
- Hann E. – Róna D. (2015) *A kormányzati kommunikáció elérte célját*. Budapest: Medián – HVG, 2015. dec. 19.
- Hetherington M. J. (2009) Putting Polarization in Perspective. *British Journal of Political Science*, (39) 413–448. <http://dx.doi.org/10.1017/s0007123408000501>.
- Juhász A. – Krekó P. – Molnár Cs. (2014) A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet változása. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 4: 25–55. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2014.4.25>.
- Katz, D. – Allport, F. H. (1931) *Students' Attitudes*. Syracuse, NY: Craftsman Press.
- Lakatos, Z. (2015) Traditional values and the Inglehart Constructs. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 79, Special Issue, 291–324. <http://dx.doi.org/10.1093/poq/nfv005>.
- LaPiere, R. (1934) Attitudes versus actions. *Social Forces*, 13 (2), 230–237. <http://dx.doi.org/10.2307/2570339>.
- Marsden, P. V. (1988) Homogeneity in Confiding Relations. *Social Networks*, (10), 57–76. [http://dx.doi.org/10.1016/0378-8733\(88\)90010-x](http://dx.doi.org/10.1016/0378-8733(88)90010-x)
- Maslow, A. H. (1943) A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50, 370–396. <http://dx.doi.org/10.1037/h0054346>.
- McPherson, M. – Smith-Lovin, L. – Cook, J. M. (2001) Birds of a feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, (27), 415–44. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.415>.
- Meulman, J. J. – Heiser, W. (2009) *PASW Categories 18*. Chicago: SPSS Inc.

- Miller, D. T. – Monin, B. – Prentice, D. A. (2000). Pluralistic ignorance and inconsistency between private attitudes and public behaviors. In Terry, D. J. – Hogg, M. A. (eds.) *Attitudes, behavior, and social context*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 95–113. <http://dx.doi.org/10.1111/pere.12030>.
- Neményi M. (2012) Interetnikus kapcsolatok hatása az identitásra. *Szociológiai Szemle*, 22 (2), 27–53.
- Perez, E. O. – Hetherington, M. J. (2014) Authoritarianism in Black and White: Testing the Cross-Racial Validity of the Child Rearing Scale. *Political Analysis*, 22 (3), 398–412. <http://dx.doi.org/10.1093/pan/mpu002>.
- Peripato Kutatócsoport (2015) *Válság és társadalmi innováció Survey Gyorsjelentés*. Budapest: MTA – ELTE Peripato, <http://peripato.tatk.elte.hu/index.php?mod=cikk&cikkid=81>.
- Podolny, J. (2005) *Status Signals*. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Publicus Research (2015) *Hungary, Refugee Crisis: A Divided Country*. Publicus/Vasárnapi Hírek 2015. szept.
- Quinnipac (2015) *Quinnipack University Poll*. December 22, 2015, <http://www.quinnipiac.edu/news-and-events/quinnipiac-university-poll/national/release-detail?ReleaseID=2311>.
- Simmel, G. (1908) *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Simonovits B. (2014) Nemzeti identitás, kisebbségek és társadalmi konfliktusok. A magyar társadalom attitűdjeinek alakulása 1992 és 2014 között. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI
- Smith, J. A. – McPherson, M. – Smith-Lovin, L. (2014) Social Distance in the United States: Sex, Race, Religion, Age and Education Homophily among Confidants, 1985 to 2004. *American Sociological Review*, 79 (3), 432–456. <http://dx.doi.org/10.1177/0003122414531776>
- Tardos R. (2008) Foglalkozás, milió, kapcsolathálózatok: külön világok? Egy tipológiai kísérlet körvonalai. *Századvég*, (50) 1–46.
- Tardos R. (2015) Elismerés, presztízs, kizárás, társadalmi tőke. *Replika* (92–93), 59–76.
- Taub, A. (2016) *The rise of American authoritarianism*. Vox/Morning Consult. <http://www.vox.com/2016/3/1/11127424/trump-authoritarianism>.
- TÁRKI Omnibusz – CEORG (2015) *A visegrádi országok lakosságának véleménye a menekültek befogadásáról*. Budapest: TÁRKI, 2015 október.
- Vajda M. (2015) Mi az idegen? Ki egy idegen? *Korunk*, 25 (9), 3–8.

FÜGGELÉK

F1. ábra

A viszonyulási fókuszok vizsgálatának egy konceptuális sémavázlata

Alapelvek	konceptuális csomópontok	Out-group fókusz relevancia	In-group fókusz relevancia	szociológiai kiindulópont (rokonság)	(további) alapszerzők
Mechanikus „primitív” elvek	esély és közelség elv, homofília; szegregációs ellenelv	+	+	Blau	
	kontaktus hipotézis	+(-)	+	Blau	G. Allport
Szükségleti mozzanatok	elsődleges /másodlagos vonatkozások	elsődleges	másodlagos		Maslow
	materialista/posztmat. orient	egzisztencia/státusmat.	státusmat/posztmat		Inglehart
Kontextuális-normatív elemek	privát/nyilvános	privát	nyilvános	Dahrendorf	LaPiere, F. Allport, Katz
	miliónyomás	+	++	Lazarsfeld, Coleman	Sherif, Asch
	grid/group orientáció	group	grid		M. Douglas
Normatív hangsúlyok	érdek/érték	érdek	érték	Weber	
	profán/szent	profán	szent	Durkheim	
	kizárás, társadalmi távolság	++	+	Bourdieu	Bogardus
Látásviszonyok, optikai csalódás, illúzió,	társas összehasonlítás	++	+	Merton	Festinger
	loss aversion, myopia	++	+		Kahneman
	pozitív/negatív hangsúly	negatív	pozitív		Cacioppo
	szimbolikus tőke, illúzió,	negatív	pozitív	Bourdieu	
	pluralizmus ignorancia, csendspirál		+		F. Allport, Noelle-Neumann

F1. táblázat
Az elemzés során alkalmazott változók együttese és alapjellemzői

	N	Minium	Maximum	Mean	Std. eviation	
Függő változók	előítusc3=befogad	866	0	1	,28	,45
	előítusc3=szelekxen	866	0	1	,44	,50
	előítusc3=xenofob	866	0	1	,29	,45
	autoratt3=nemaut	1000	0	1	,33	,47
	autoratt3=mérsaut	1000	0	1	,33	,47
	autoratt3=autoriter	1000	0	1	,34	,47
	migratt(BE1_2_4)	1000	0	3	,81	0,90
	polkorr2	858	1	2	1,61	,49
	magyszter	1000	-3	3	,59	1,95
	külfszter	1000	-3	3	,44	,99
Szociodemográfiai magyarázó változók	Sz1 A kérdezett neme (ffi 1 nő 2)	1000	1	2	1,53	0,50
	Sz2 Mikor született Ön?	1000	1923	1996	1966,15	17,76
	teltip4-4 kat.	1000	1	4	2,73	1,08
	regio3=Közép-M	1000	0	1	,30	,46
	regio3=Nyugat-M	1000	0	1	,30	,46
	regio3=Kelet-M	1000	0	1	,40	,49
	A kérdezett iskolai végzettsége-4 kat.	1000	1	4	2,38	1,08
	FOGLAKT78=vezet	1000	0	1	,04	,20
	FOGLAKT78=beoért	1000	0	1	,11	,31
	FOGLAKT78=egyszell	1000	0	1	,16	,36
	FOGLAKT78=önáll	1000	0	1	,07	,25
	FOGLAKT78=szadm	1000	0	1	,27	,45
	FOGLAKT78=bet_sm	1000	0	1	,19	,40
	FOGLAKT78=mg	1000	0	1	,03	,17
	FOGLAKT78=NINCSFOGL	1000	0	1	,13	,33
	foglmió=cég	1000	0	1	,12	,32
	foglmió=szak	1000	0	1	,16	,36
	foglmió=trend	1000	0	1	,05	,21
	foglmió=piaci_kisváll	1000	0	1	,11	,32
	foglmió=szolgált	1000	0	1	,20	,40
	foglmió=felsőperif	1000	0	1	,11	,32
	foglmió=alsóperif	1000	0	1	,26	,44
	osztidenT=felső-közép(_fels)	994	0	1	,04	,18
	osztidenT=középoszt	994	0	1	,39	,49
	osztidenT=alsó-közép	994	0	1	,25	,43
	osztidenT=munkoszt	994	0	1	,26	,44
	osztidenT=alsó	994	0	1	,07	,26
	Sz32=beosztással jól kijönnek,	1000	0	1	,30	,46
	Sz32=éppen hogy kijönnek,	1000	0	1	,45	,50
	Sz32=hónapról-hónapra anyagi gondok	1000	0	1	,18	,38
	Sz32=nélkülözések között élnek	1000	0	1	,03	,17
	Sz33=van kisebbségi családi szál	993	1	2	1,93	,262
	vallás=vallásos vagyok (egyház tanítása)	980	0	1	,14	,35
	vallás=vallásos vagyok a magam módján	980	0	1	,43	,50
	vallás=nem tudom megmondani	980	0	1	,07	,25
	vallás=nem vagyok vallásos	980	0	1	,32	,47
	vallás=más a meggyőződés	980	0	1	,04	,21
	felekez3=kat	1000	0	1	,62	,49
	felekez3=prot	1000	0	1	,18	,39
	felekez3=felek_kívüli	1000	0	1	,13	,34
felekez3=egyéb(vallás_NT_VH)	1000	0	1	,06	,24	

Ideológiai-politikai, szemléleti-orientációs magyarázó változók	baljobb3 (bal 1 jobb 3)	857	1	3	2,22	0,82
	libkonz3 (lib 1 konz 3)	869	1	3	2,04	0,84
	mérsrad3 (mérs 1 rad 3)	881	1	3	1,61	0,75
	matposztmcl3=egziszt	849	0	1	,38	,49
	matposztmcl3=státusm	849	0	1	,42	,49
	matposztmcl3=posztm	849	0	1	,20	,40
	ideoclu4=libzold	926	0	1	,28	,45
	ideoclu4=konzhivo	926	0	1	,29	,46
	ideoclu4=szoc_dem	926	0	1	,13	,33
	ideoclu4=nemzrend	926	0	1	,30	,46
	polattclu4=poltáv(közömb)	1000	0	1	,46	,50
	polattclu4=távol(fél)	1000	0	1	,12	,33
	polattclu4=pol_indulat	1000	0	1	,15	,35
	polattclu4=pol_közel	1000	0	1	,27	,45
	bizrádcl4=magkapcs	912	0	1	,25	,44
	bizrádcl4=bizhiány	912	0	1	,14	,34
	bizrádcl4=lokálisbiz	912	0	1	,21	,40
	bizrádcl4=omnibiz	912	0	1	,41	,49
	válsdincl4dsc=immun	1000	0	1	,38	,49
	válsdincl4dsc=stressz	1000	0	1	,22	,42
	válsdincl4dsc=kapaszk	1000	0	1	,25	,44
	válsdincl4dsc=depressz	893	0	1	,32	,47
	Cantrkombcl42=felső	893	0	1	,22	,41
	Cantrkombcl42=emelk	893	0	1	,27	,45
	Cantrkombcl42=csúsz	893	0	1	,19	,40
	Cantrkombcl42=alsó	893	0	1	,32	,47

F2. táblázat

Az outgroup- és ingroup-fókusz 1.

(szociodemográfiai, ideológiai-politikai) magyarázó modelljének részletes eredményei
(a kategoriális regressziós elemzések reziduális adatai alapján, a szignifikáns összefüggések esetében)

	outgr. fókusz	ingroup fókusz		outgr. fókusz	ingroup fókusz		outgr. fókusz	ingroup fókusz
cég	,908	1,464	vezető	-2,176	-1,193	egyházi TANÍT.	-,023	1,415
szak	-1,819	-,407	beoszt. ért.	,047	,384	maga módján	-,559	,419
trend	-,561	,439	rutin szell.	-1,257	-1,772	BIZONYTALAN	-2,382	-2,857
piaci_kisvállalk.	1,209	-,212	önálló	2,035	1,785	nem vallásos	1,288	-,609
szolgáltatási	-,479	-,928	szakmunkás	,384	-,089	más meggyőz	-,190	-,592
felső-periféria	1,097	-1,574	szakképzet- len	,073	,828	bal	,389	-1,432
alsó-perif. milió	,078	,980	mezg. fiz.	2,222	-,500	bj_közép	-1,552	-,394
Budapest	-1,193	-,392	foglalk.nélk.	-,379	,505	jobb	,756	,988
Megyeszékhely	1,713	-1,649	felső_F.KÖZ.	-1,837	-1,903	lib	-	-,659
Város	,194	1,148	középoszt.	,882	-,450	lk-közép	-	-,876
Község	-,627	,222	alsó-közép	-1,446	-,007	konz	-	1,308
KÖZÉP- MAGYARORSZÁG	-,788	-1,471	munkoszt.	,157	1,551	mérsékelt	-,821	,837
NYUGAT- MAGYARORSZÁG	-1,266	11	alsó OSZT.	,581	-1,910	mr_közép	,486	-,546
KELET- MAGYARORSZÁG	,983	,316	gond nélkül	,660	2,988	radikális	1,860	-1,806
18-29	-1,546	-	beosztva jól	-,907	-,576			
30-44	,904	-	épp kijönnek	-,185	,453			
45-59	-,852	-	óról-óra	2,000	-,053			
60 fölött	,728	-	nélkülözé- sek	,975	-4,978			

F3. táblázat

A negatív outgroup-fókusz jellegzetes közegei az eltérő szemléleti logikákkal jellemezhető szegmenseken belül

(a kategoriális regressziós elemzések reziduális adatai alapján, a szignifikáns összefüggések esetében, az „omnifób”, illetve „homofób” klaszterek irányában)

	„eklektikus” szegmens	„koherens” szegmens		„eklektikus” szegmens	„koherens” szegmens
18-29 év	-1,026	-,950	BIZALOMHIÁNY	1,419	1,841
30-44	1,335	,731	MAGKAPCSOLATI	,132	,002
45-59	,524	-1,591	LOKÁLIS_ RÁDIUSZ	1,443	-,805
60-	-,955	,749	ÁLTALÁNOS_ BIZALOM	-,973	-,725
Közép-Mo.	-1,470	-1,127	POI_távols_ félelem	2,084	
Nyugat-Mo.	,187	-,538	pol_indulat	,707	
Kelet-Mo.	,920	1,227	pol_közömb	,241	
egziszt_ materiális	1,139	,563	pol_közelség	-1,175	
státus_ materiális	-1,094	,379	lib_zöld		-1,537
posztmat. orientáció	,247	-2,127	konz_hívó		-,012
válság_ immunitás	1,819		SZOC_szocdem		,272
kapaszkodás	,102		nemz_rend		1,158
stressz	-1,435				
depresszió	-,492				